

NAGY-L. ISTVÁN

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG 1765–1815. SZERVEZETTÖRTÉNET ÉS LÉTSZÁMVISZONYOK

(Gróf Esterházy Károly Múzeum. Pápa, 2013. 530 o.)

Bonaparte Napóleon saját bevallása szerint legszívesebben hadserege állománytábláit és létszámjelentéseit olvasságta, még hozzá olyan kedvteléssel, ahogy egy „fiatal lány a romantikus regényeket.” Az ismertetett mű szerzője, Nagy-L. István ebben a különös vonzalomban osztozik a nagy korzikaival. Ez a vaskos monográfia ugyanis a Habsburg Monarchia fegyveres erejének hadszervezeti változásait tekinti át II. József társuralkodói működésétől (1765), Lacy tábornok reformjain át Károly főhercegig. A szerző saját bevallása szerint vizsgálódását kezdetben csak a napóleoni időkre akarta korlátozni. Rádöbbsent azonban, hogy az a szervezeti felépítés, melyben a hadsereg az első két koalíciós háborút végigharcolta, II. József császár és Lacy tábornok alkotása az 1770-es évekből.

A könyv szerkezete katonásan feszes és egyben logikus. A három témakörön belül, az egyes katonai egységek szervezeti felépítését, a magasabbegység-szervezetet és a létszámviszonyokat időrendi sorrendben bontja ki. Ebből következően, ha az olvasó mondjuk egy huszárezred szervezeti felépítésére kíváncsi, néhány oldalon belül megtalálhatja a keresett információkat.

A munka bevezetésében és a módszertani fejezetben Nagy-L. István világosan kijelöli a munka időbeli határait, használt módszereit és szerkezetét. A bevezetőben találkozhatunk egy apró pontatlansággal: a szerző kijelentésével ellentétben a svéd összeírási rendszer nem Gusztáv Adolf „találmánya”, hanem eredete a XVI. század derekára nyúlik vissza.

A gyalogság szervezeti egységeinek és azok változásainak bemutatásakor a szerző áttekinti a császári gyalogság kialakulását, fejlődését a landsknechtek, majd Montecuccoli korában. Nagy-L. István a „klasszikus” ezred-zászlóalj-század szervezetet és a regimentek központilag előírt létszámát a nagy olasz hadvezér nevéhez köti, illetve 1695-öt jelöli ki a folyamat végpontjául, mint a zászlóalj egység típus állandósulását. A szerző röviden ismerteti a spanyol örökösödési háború alatti és a Daun-féle szabályzatot (1749) is, majd bővebben kifejti az 1760-as évek során több lépcsőben bevezetett szervezetet, melyet Lacy-féle szervezetnek nevez, mivel az ír származású tábornok, II. József bizalmasa volt e reformok fő kezdeményezője és végrehajtója. Nagy-L. István alapos leírásából több érdekesség is kiderül az ezredek korabeli szervezetét illetően: a regimenteken belül a zászlóaljakat és századokat például 1805 előtt téves számmal jelölni, azokat rangsor szerint emlegették. A századok beosztása is különleges logika alapján történt, és szigorú hierarchiát tükrözött. A szervezet azonban szoros összefüggésben volt a csataterén felálló ezredek és zászlóaljak harcrendjével, így egy ábra erről mindenképpen emelte volna a könyv „élvezeti értékét.” Tanulságos lenne ugyanis nyomon követni a hierarchia „lecsapódását” egy harcra sorakozott zászlóaljon vagy ezreden. Ugyanez a helyzet a lovassággal kapcsolatban, ahol szintén jól jött volna egy harcrend közlése. A szerző tisztázza a béke- és háborús szervezet közötti különbséget, melynek kezdetét még a bevezető fejezetben 1734-re teszi, amikor a hadsereg létszámának emelését immáron nem új regimentek létrehozásával, hanem a már meglévők állományának növelésével oldották meg.

A szervezeti felépítés mellett alapos leírást kapunk az ezredtörzs és a századok személyzetéről is az ezredtulajdonostól kezdve a legényekig. A pusztasorsoláson felül a szerző igyekszik bemutatni az egyes állománycsoportok feladatait is. Tisztázza többek között olyan, ma már nehezen lefordítható katonai funkciók szerepét is, mint az ún. Fourier vagy Fourierschütz.

A könyv egyik kevésbé kidolgozott fejezete a hadkiegészítést tárgyaló rész. A császári-királyi hadsereg bonyolult és izgalmas katonaiállítási rendszere önálló monográfia tárgya lehetne, e helyütt azonban a szerző csak felvázolhatta a rendszer működését. Megállapítása szerint ebben a választóvonal az 1781. év., amikor II. József utasítására porosz mintára hadkiegészítő körzeteket rendeltek az egyes német ezredekhez a cseh-osztrák tartományokban és a folyamatot teljesen a katonaság irányítása alá rendelték. Nagy-L. István szerint 1781 előtt az ezredek sorait általánosságban toborzással töltötték fel, ez az állítása azonban véleményem szerint árnyalásra szorul. Ő maga is

említette a rendi katonaállítási intézményét, mely valószínűleg több újoncot biztosított a hadsereg számára, mint a szabad toborzás. Másik két vitára ingerlő megállapítása szerint Magyarországon az 1741-től egyetlen hároméves megszakítással (1802–1804) 1848-ig működő rendi katonaállítási intézménye „kiválóan működött”, illetve az, hogy ez a rendszer – mivel viszonylag alacsonyan tartotta a Magyarországról bevonultatható újoncok számát – „a magyar rendiség kérdéskörének kevésbé méltányolt sajátossága”. Tény, hogy a cseh-osztrák tartományokhoz képest Magyarország újonc-hozzájárulása abszolút és relatív értelemben véve is kisebb volt, azonban véleményem szerint a hadkötelezettség kérdésének rendezetlensége, az erőszakos katonafogdosás jelenségei komoly társadalmi károkat okoztak. A szerző menségére legyen szólva, hogy a hadkiegészítés kérdéskörének kimerítő tárgyalása alighanem szétfeszítette volna a könyv kereteit.

A Lacy-féle szervezet állandósága ellenére a hadvezetés számos apróbb változtatást hajtott végre az ezredszervezetben 1765 és 1815 között. Ezek közül a legnagyobb horderejűek az 1798-as, és az 1805. évi Mack-féle tiszavirág életű reformok jelentették, mígnem 1806-tól a hadsereg átvált a Károly főherceg-féle új ezredszervezetre. A könyv azonban nemcsak a nagyobb horderejű változásokat, hanem a kisebb és ideiglenes változtatásokat is nyomon követi.

Nagy-L. István, miután áttekintette a hadsereg gerincének számító sorgyalogság szervezetét 1815-ig, a határőrgyalogság felépítését veszi górcső alá. A Katonai Határőrvidék fejlődésének rövid áttekintése után ismét kimerítő szervezeti adatokat kapunk egészen a napóleoni háborúk végéig. A határőrgyalogság a szerző adatai szerint 1809-ben érte el létszáma csúcspontját, amikor ez az összességében kis területű, gyéren lakott és elmaradott területsáv, mely az Adriától az erdélyi havasokig húzódtott, 60 zászlóaljban majdnem 83 000 főt állított ki. A különleges szervezetű határőrökön belüli még különlegesebb egység volt a dunai hajózás ellenőrzéséért felelős sajkás zászlóalj, melynek organizációját 1764-es megalakulásuktól a szerző egy külön alfejezetben követi nyomon. A Katonai Határőrvidék hadkiegészítési rendszere, nagyfokú militarizációja és kiemelt szerepe a cs. kir. hadsereg hadügyi rendszerében talán megérdemelt volna néhány gondolatot vagy esetleg egy alfejezetet.

A gyalogság különleges, elit csapatnemét alkották a gránátosok, melyek szervezetét az 1670-es évektől – amikor felbukkantak a császári seregben – egészen a felszabadító háborúkig tekinti át a szerző. Az addig is követett gyakorlatot 1769-ben szentesítették, amikor önálló, gránátos zászlóaljakat szerveztek két-három sorgyalog-ezred gránátos osztályainak összevonásával. Szervezeti szempontból viszont a gránátosok mindig is megmaradtak „anyaezredeik” kötelékében. A szerző egészen 1769-től nyomon követi a gránátos zászlóaljak összetételét (mely ezredek osztályai alkották és a parancsnokok nevét), de Nagy-L. István a hadrendek és harcrendek vizsgálatával a gránátosok taktikai alkalmazását is elemzi. Ennek alapján legjobb teljesítményüket a napóleoni háborúk idején fejtették ki, amikor Károly főherceg csatadöntő tartalékként alkalmazta a medvébőrsüveges harcosokat.

A szerző nem feledkezett el a gyalogság kevésbé ismert csapatnemeiről, így a helyőrségi csapatokról és a törzsgyalogságról, melyek a Lacy-reformok nyomán jöttek létre, de szervezetük és létszámuk rendkívül változékony volt és gyakran el is tűntek a hadrendből.

Nagy-L. István ezután az ún. szabadcsapatokat, könnyűzászlóaljakat és vadászokat veszi górcső alá, melyek a hadsereg könnyűgyalogságát alkották. Ezeket az általában zászlóalj szintű egységeket háborúk idején szervezték meg és a békekötés után feloszlatták őket, egészen 1801-ig, amikor a tiroli vadászokból egy állandó ezredet, majd 1808-tól kilenc vadászzászlóalj szerveztek. A szerző lelkiismeretesen áttekinti ezeket az ad hoc alakulatokat, melyekből több tucatnyi is szerveződött a vizsgált időszakban, és mint a könyvből kiderül, számos magyarországi és erdélyi szabadcsapat is létezett.

A lovasság vizsgálatakor Nagy-L. István röviden áttekinti a fegyvernem szervezeti és taktikai fejlődését a zsoldoshaderek korától II. József reformjáig. A szerző nem csapatnemenként, hanem egységben ismerteti a lovasezredek szervezeti változásait a Lacy-féle szabályzatok tükrében. A változás legfontosabb eleme a századok – kompániák – eltűnése volt a lovasság szervezetéből, mely áttért az osztály-szadron felosztásra. Ez a szervezet azután roppant szívósnak bizonyult. A lovasság ezredeinek létszámában folyamatos növekedést tapasztalhatunk az 1770-es években, ám ez a szerző szerint hasonló vezetési problémákat vetett fel, mint a gyalogság számának gyarapodása, mivel a századok és szadronok tisztikara változatlan maradt. Az „óriás ezred” jelenséget jól

szemlélteti az, hogy a napóleoni háborúk időszakában egy teljesen feltöltött huszárezred majdnem kétezer főből állt, ami megfelelt egy egész francia lovasdandár létszámának.

A lovasság szervezeti fejlődésében Nagy-L. István két tendenciára hívja fel a figyelmet. Egyrészt arra, hogy bár az ezredek száma némileg csökkent, a létszámok ugrásszerű emelkedése miatt ez nem jelentette az összerő csökkenését. Másrészt, a könnyűlovasság aránya és abszolút száma (huszárság, sivalzsérek és ulánusok) egyaránt folyamatosan emelkedett a korszakban a nehéz- és „félnehéz” lovassághoz (vértések, dragonyosok és karabélyosokhoz) képest.

A szerző dolgát nehezítette az a tendencia, hogy a hadvezetés előszeretettel konvertálta a lovasezredek, vértésből dragonyossá, dragonyosból könnyűlovassá, karabélyosból vértessé stb. Az 1801-1802-es reformok révén alakult ki a lovasság azon szerkezete, mely még 1848/49-ben is érvényben volt. Eltűnt a karabélyos és könnyűdragonyos csapatnem és a hadvezetés a székely huszárok kivételével végleg elbúcsúzott a határőr-lovasság koncepciójától. A szerző röviden, de találon elemzi a császári-királyi lovasság teljesítményét a francia és napóleoni háborúk idején is. A sorlovasság szervezeti változásainak alapos áttekintése után Nagy-L. István áttekinti a lovas szabadcsapatok és a törzslövasság fejlődését is a korszakban.

A szerző – a gyalogsághoz és lovassághoz képest – meglehetősen röviden foglalkozik a tüzérség szervezettörténetével és általában a II. József idejében még „újoncnak” számító fegyvernemmel. Az előzmények, így a Liechtenstein-reformok ismertetése némileg hézagosra sikerült, így kissé elszórtan az elsősorban ostrom- és várvédő lövegekkel és arzenálokkal foglalkozó ún. házi tüzérség említése, annak ellenére, hogy Liechtenstein herceg 1744-es reformjait úgy kezdhette meg, hogy mind a házi mind a táborig tüzérség élére kinevezték.

A tüzérség szervezettörténetének ismertetése után a szerző külön fejezetben ismerteti a tüzérség alkalmazását és bevetését. Megállapítása szerint ez a fegyvernem csak a Kinsky-féle reformok révén vált igazán egyenrangúvá a lovassággal és a gyalogsággal. Ebben a fejezetben kerül röviden ismertetésre az 1772-ben alapított önálló szállító szolgálat, avagy szekerezés. Utóbbiról sokat nem tudunk meg, bár talán érdemes lett volna körüljárni a „logisztika” kezdeteit, hiszen ez a II. József idején néhány száz fős testület a huszadik századra önálló haderőnemmé nőtte ki magát.

Nagy-L. István sommás értékelése szerint az ütegszervezet bevezetése előtti cs. kir. tüzérség története nem a „sikerektől hangos”. Bár az ágyúdörgés egyébként sem csendes műfaj, a szerző megállapítása más miatt is némileg árnyalásra szorul. A tüzérség működését valóban meghatározta az a tény, hogy a lövegek zöme a gyalogság kötelékében, ezredlövegeként tevékenykedett. Ez a koncepció a napóleoni háborúk idejére elavultnak számított. Az osztrák tüzérség azonban igen nagy tekintélyt szerzett magának még a hétéves háború folyamán és a bajor örökösödési háború eseménytelensége is annak köszönhető, hogy Nagy Frigyes nem kockáztatta meg az erős állásokat elfoglaló és hatékony tüzérséggel rendelkező cs. kir. csapatok megtámadását.

A könyv részletesen elemzi az ütegszervezet bevezetése (1808) utáni időszak tüzérségének alkalmazását is. Nagy-L. István szerint Károly főherceg tüzérsége kitűnő teljesítményt nyújtott az 1809. évi háborúban. A cs. kir. hadsereg ekkor ugyanis megtalálta a fegyvernem „alkalmazásának ideális módját”. A szervezettörténeti rész utolsó fejezetében a szerző röviden a műszaki csapatok (aknászok, mérnökök, hidászok és utászok) szervezeti fejlődését mutatja be.

A negyedik fejezet a hadsereg magasabbegység-szervezetét tárgyalja. Miután áttekintette a hadművészet átalakulását és a hadtudomány fejlődését e kérdésben, a szerző elemzi a császári-királyi hadsereg evolúcióját az egységes „vonalhadseregtől” a francia mintára szervezett immár önálló, összefegyvernemi „mini hadseregekből”, hadosztályokra és hadtestekre tagolt haderőig. Károly főherceg 1809-es hadserege a szerző szerint már egy „világos, letisztult és a hiányosságai ellenére is a korábbiaknál jóval hatékonyabb” szervezetben került bevetésre.

A könyv ötödik fejezete a császári-királyi hadsereg létszámadatai tükrében tekinti át az 1765-től 1815-ig a háborúkat, kijelölve az erőkiejtés fókuszait. Az adatsorokból világosan kiderül, hogy a Habsburg Monarchia katonai hatékonyságát erősen korlátozta az a tény, hogy általában jelentős erőket kellett ellenséges szomszédjai megfigyelésére hátrahagyni. Így volt ez a francia háborúk során is, amikor a lengyel kérdés miatt egészen 1796-ig nagy létszámú seregtestek maradtak vissza a hátországban.

A szerző monumentális vállalkozását egy összegzéssel zárja, melyben kiválóan összefoglalja a könyv főbb állításait. Értékes adalékokkal szolgál az egyes alakulatok létszámának változásait

közlő melléklet, mely a szerző a bécsi hadilevéltár *Alte Feldakten* fondjából sziszifuszi munkával kigyűjtött adatait közli az 1792 és 1815 közötti időszakból. Ezekből a számsorokból könnyen kihüvelyezhető az előírt és a tényleges állomány közötti gyakran jelentős különbség.

Összességében elmondható, hogy Nagy-L. István munkája hiánypótló, hiszen az idén éppen százszentéves, hasonló jellegű Újhelyi-féle monográfia (*Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig*) nagyjából addig megy el a hadsereg ismertetésében, ahol szerzőnk a fonalat felveszi. A munka néhol kissé „túlvállalta” magát, hiszen a szerző egy nagy korszak összes hadügyet érintő területére elkalandozott, mely szükségszerűen kissé egyenetlen színvonalat eredményezett. Másrészt, ezeket az egyenetlenségeket tekinthetjük egy páratlanul érdekes jelenség, egy összetett állam összetett hadseregének bizonyítékaként. Ennek az államnak a nehézkes államszervezet és a szűkös pénzügyi erőforrások ellenére szembe kellett néznie az újkor összes katonai kihívásával a kopár balkáni hegyektől a flandriai lapályig. A könyv remekül használható szervezet-történeti kézikönyvként, adattárként, sőt, eseménytörténeti vázlatként, amint azt jelen sorok írója is tanúsíthatja.

Lázár Balázs

BENE JÁNOS (SZERK.)

SZABOLCSI HONVÉDEK ARANYKÖNYVE 1848–1849

(*A Jósza András Múzeum Kiadványai 69., sorozatszerkesztő Bene János. Nyíregyháza, 2013. 278 o.*)

1848 elején a „Népek Tavaszának” nevezett forradalmi hullám Európa számos országát érintette. Ám ezek közül is kiemelkedik a magyar forradalom és szabadságharc, mert egyedül csak ez a „mozgalom” volt képes arra, hogy önerejéből hosszútávon is fennmaradjon, és leveréséhez végül két nagyhatalom összefogása kellett. Köszönhető volt ez elsősorban annak, hogy már az 1830–40-es évek országgyűlési vitái folytán kialakult az a „reformcsomag”, amely az egész lakosság számára biztosíthatta a fejlődést; és ennek 1848 áprilisában való életbeléptetése Magyarország egészét elindította a polgári átalakulás útján. Az így kialakuló összefogás tette aztán lehetővé, hogy a cs. kir. ellenforradalom támadására válaszul tömeghadsereget lehessen létrehozni, amely Európában a legtovább volt képes a forradalom vívmányainak védelmére. Az utóbbi időben örvendetes módon számos kiadvány foglalkozott az 1848–1849-es önvédelmi harc megszervezésével és történetével, ám ezek többsége felülnézetből, a kormány és a hadvezérek oldaláról közelítette meg az eseményeket. Pedig hiába dolgozott volna ereje megfeszítésével gróf Batthyány Lajos miniszterelnök és később Kossuth Lajos, az OHB elnöke, ha a helyi vármegyei és városi hatóságok nem tettek volna meg minden tőlük telhetőt; és hiába szőtt volna zseniális terveket Görgei Artúr vagy József Bem tábornok, ha nem álltak volna mögöttük katonáknak állt polgárok és parasztek ezrei, akik 1848 januárjában még aligha gondolták, hogy alig pár hónap múlva majd a honvédseregben fognak szolgálni. A nemrég megjelent új kötet nekik, mégpedig elsősorban a korabeli Szabolcs vármegye helyi vezetői, illetve lakosai erőfeszítésének, és áldozatvállalásának állít emléket.

Ahogy a bevezetőben maga a kötet szerkesztője, *Bene János* is megjegyzi, 1848–1849-ben Szabolcs vármegye a küzdelem 16 hónapja alatt akkori kétszázezres lakosságához mérten erején felül teljesítette a haza iránti kötelességét, hiszen – a levéltári források tanúsága szerint – közel 5000 újoncot adott a honvédseregnek. Az új album pedig segítséget ad ahhoz, hogy az egyes helységek saját hőseik emlékét megőrizhessék és ápolhassák.

A *Hermann Róbert* által írt ajánlás az 1848–1849-es „nagy év” sikerének „titkát” foglalja röviden össze. Ez az „érdekegyesítés” volt, amely nemest, polgárt és parasztot; az ország magyar és nemzetiségi lakosságának jelentős részét is képes volt összefogni és felsorakoztatni a „törvényes forradalom” útján hatalomra kerülő, felelős magyar kormány mögött. Ennek volt köszönhető, hogy az új, polgári fejlődést elősegítő törvények gyorsan elfogadásra találtak; ez tette lehetővé a nemzet-